

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14281403>

“KOFIYA” ASARINING MUMTOZ ARAB TILI GRAMMATIKASI MANBALARI ORASIDA TUTGAN O‘RNI VA AHAMIYATI

Nazarov O.U.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Ibn Hojibning "Kofiya" asari va uning mumtoz arab tili grammatikasi manbalari orasida egallagan o‘rni va ahamiyati batafsil tahlil etiladi. "Kofiya" arab sintaksisi va morfologiyasi bo‘yicha yozilgan eng mashhur asarlardan biri bo‘lib, uning tuzilishi va ilmiy mazmuni juda aniq va tizimli tarzda bayon etilgan. Asar nafaqat arab dunyosida, balki musulmon olamining ko‘plab hududlarida keng qo‘llanilgan va talabalarga til qoidalarini o‘rgatishning asosiy vositasi sifatida foydalanilgan. Maqolada, shuningdek, "Kofiya" ning yaratilish sabablari va uning ilmiy metodologiyasi haqida so‘z yuritiladi. Bu asar arab tili grammatikasini sodda va tushunarli shaklda ifodalash bilan ajralib turadi, bu esa uni o‘rta asrlar ilmiy muhitida katta shuhratga erishtirgan. "Kofiya" ning keng tarqalganligi va turli davrlarda unga yozilgan ko‘plab sharhlar ham uning ilmiy qiymatini oshirgan. Asar grammatik qoidalarini o‘rganishda o‘quvchilar va tilshunos olimlar uchun juda muhim darslik bo‘lgan.

Maqolada "Kofiya" ning boshqa mashhur grammatik asarlar bilan solishtirilishi orqali uning arab tili grammatikasida egallagan mavqei yoritiladi. Bundan tashqari, asarning tilshunoslikka qo‘shgan hissasi va uni sharhlash orqali ilmiy hamjamiyatda rivojlanishiga yordam berganligi alohida qayd etiladi. Ibn Hojibning "Kofiya" asari musulmon olamidagi ilmiy va diniy madrasalarda til qoidalarini o‘rgatish uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan va u arab tili sintaksisi hamda morfologiyasi fanining shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Xulosa sifatida, maqolada "Kofiya" ning bebaho ilmiy ahamiyati va uning arab grammatikasiga qo‘shgan ulkan hissasi ko‘rsatiladi. Asarning sharhlanishi, qo‘llanishi va o‘qitilishi orqali arab tili grammatikasining keyingi avlodlarga etkazilishi ta’kidlanadi. Ushbu maqola Ibn Hojibning ilmiy merosini o‘rganish va arab tilining grammatik qoidalarini yanada chuqurroq anglash uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ibn Hojib, "Kofiya", arab tili grammatikasi, sintaksis, morfologiya, ilmiy meros, sharhlar, tilshunoslik, o‘rta asr ilm-fani.

KIRISH

Ibn Hojibning "Kofiya" asari arab tili grammatikasi sohasida yozilgan eng nufuzli va mashhur manbalardan biri bo'lib, uning ilmiy ahamiyati yillar o'tishi bilan yanada oshib borgan. Ushbu asar arab sintaksisi va morfologiyasi bo'yicha o'rta asr olimlari orasida keng tarqalgan va o'z davrida arab tilining murakkab grammatik qoidalarini tushuntirishning eng samarali usullaridan biri sifatida tan olingan. Ibn Hojibning bu asari nafaqat grammatik qoidalarning nazariy asoslarini bayon etgan, balki uni oson o'rganish uchun tizimlashtirganligi sababli o'rta asrlardan to hozirgi kungacha ta'lim va ilmiy tadqiqotlarda keng qo'llanib kelmoqda. "Al-Kofiya" arab tili grammatikasining asosiy qismlarini, xususan, so'zlarning shakllanishi va ularning gapda o'zaro bog'lanish qoidalarini o'z ichiga olgan muhim asardir. Bu asar o'z davrida ilmiy doiralarda shuhrat qozongan va ko'plab musulmon olimlar tomonidan sharhlar bilan boyitilgan. Ibn Hojib asarning mazmunini sodda va aniq tarzda tushuntirganligi sababli "Kofiya" ilmiy va ta'limiy jarayonlarda o'qituvchi va talabalar uchun qimmatli manba sifatida xizmat qilgan. Asar madrasalarda grammatik qoidalarni o'rganishda asosiy darslik sifatida ishlatilgan va u arab grammatikasi haqidagi tushunchalarni yanada kengaytirgan. Ibn Hojibning "Kofiya" asari nafaqat arab olimlari orasida, balki g'arbiy sharqshunoslar tomonidan ham e'tirof etilgan. Ular arab tili grammatikasi va tilshunoslikka oid izlanishlarda ushbu asar va unga yozilgan sharhlardan foydalanishgan. "Kofiya" asari orqali arab tilshunosligi chuqur ilmiy tahlilga ega bo'lib, grammatik qoidalar nazariy va amaliy jihatdan rivojlangan. Asarning ilmiy asoslari va uni o'rganish usullari keyingi avlod olimlari tomonidan o'z ilmiy izlanishlariga tatbiq etilib, arab grammatikasi fanini yanada boyitgan.

Ushbu maqola "Kofiya" ning ilmiy merosi, uning o'rta asrlar tilshunosligida tutgan o'rni va ta'siri, shuningdek, asarning grammatik qoidalar tizimini yaratishdagi hissasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Asar arab tili grammatikasi rivojlanishida tub burilish yasagan, uning ilmiy metodologiyasi va ko'plab sharhlar yozilishiga sabab bo'lgan. "Kofiya" ning keng tarqalganligi, uning keyingi asrlarda ham e'tibor qozonishi va ilm-fan rivojiga ko'rsatgan ta'siri bu asarni o'z davrida va hozirgi kunda

ham bebaho ilmiy manba sifatida o'rganishga arzigulik asar qiladi. Shuningdek, maqolada "Kofiya" ning boshqa grammatik asarlar bilan solishtirilishi, uning tilshunoslik fani va grammatik qoidalarning rivojlanishiga qo'shgan hissasi ham keng yoritiladi. Ibn Hojib bu asarda arab tilining murakkab sintaktik va morfologik tuzilmalarini tizimli va ilmiy asosda bayon etgan bo'lib, bu grammatikani chuqur o'rganmoqchi bo'lgan talabalar va olimlar uchun yo'l-yo'riq vazifasini o'tgan. Shu sababli "Kofiya" nafaqat o'rta asr musulmon dunyosida, balki bugungi kunda ham arab tili va grammatikasini o'rganuvchilar uchun muhim manba bo'lib qolmoqda. Maqolada asarning ta'limdagi ahamiyati, uning turli sharhlari va uning ilmiy doiralarda davomiy o'rganilishi ham ko'rib chiqiladi. Xulosa qilib aytganda, Ibn Hojibning "Kofiya" asari arab tilining grammatik qoidalarini tizimli ravishda ifodalagan va arab tilshunosligi tarixida chuqur iz qoldirgan asar sifatida tahlil etiladi.

"Kofiya" ning grammatikaga qo'shgan hissasi

Ibn Hojibning "Kofiya" asari arab tili grammatikasi rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan asarlardan biridir. Asar, ayniqsa, sintaksis va morfologiya sohasida o'ziga xos yondashuvlari va qisqa, lekin mazmunli ifodalari bilan ajralib turadi. "Kofiya" ning asosiy xususiyati arab tilining murakkab grammatik qoidalarini sodda, ammo chuqur ilmiy asoslangan tarzda izohlab berishidadir. Bu qoidalar tilshunoslar va talabalar tomonidan yaxshi o'zlashtirilishi uchun qulay bo'lgan, shuningdek, grammatikani o'rganishni ancha samarali qilgan. Asarning eng katta hissasi arab sintaksisi va morfologiyasini tizimlashtirishdadir. Ibn Hojib grammatik qoidalarni aniqlik bilan tartiblab, ularni mantiqiy ravishda ifodalagan. Misol uchun, so'z turkumlarini tasniflashda u arab tilidagi so'zlarning morfologik shakllarini batafsil bayon etib, so'zlarning qanday shakllanishi va gap tuzilishidagi o'rni aniq ko'rsatib bergan. Bu o'quvchilar uchun murakkab grammatik qoidalarni o'rganishni osonlashtirgan. Bundan tashqari, "Kofiya" o'rta asrlardagi boshqa grammatik asarlardan farqli o'laroq, qisqa va aniq bayon uslubi bilan mashhur. Ko'plab o'rta asr grammatik asarlarining mazmuni murakkab va hajmi kattaligi sababli tushunish qiyin bo'lgan. Ibn Hojib esa grammatika qoidalarini ixcham, lekin mazmunli tarzda bayon qilishni maqsad qilgan,

bu esa asarni o'rganish va amalda qo'llashda osonlik tug'dirgan. Uning qisqalik bilan bayon etish usuli grammatik bilimlarni samarali va keng ommaga tarqatishda muhim omil bo'ldi.

"Kofiya" ning grammatikaga qo'shgan yana bir muhim hissasi – bu asar orqali arab tili qoidalarining sharh qilinishi va keng ilmiy doiralar tomonidan qabul qilinishidir. Asarga ko'plab mashhur olimlar tomonidan yozilgan sharhlar uning ilmiy qiymatini oshirgan. "Kofiya" ga yozilgan sharhlar grammatik qoidalarni yanada chuqurroq tushunishga imkon bergan va asar boshqa grammatik kitoblar orasida o'ziga xos mavqe kasb etgan. Bu sharhlar tufayli asar ilmiy hamjamiyatda keng tarqalgan va grammatikani chuqur o'rganmoqchi bo'lganlar uchun muhim manbaga aylangan. "Kofiya" arab tilining sintaksisi va morfologiyasiga katta ta'sir ko'rsatgan, grammatik qoidalarni tizimlashtirish va o'rganishni yengillashtirish orqali tilshunoslikka katta hissa qo'shgan. Asarning qisqalik va aniq bayon qilish uslubi, uning keng sharhlanganligi va o'rganilganligi tufayli grammatikani o'rganishda muhim manba sifatida hozirgi kunga qadar o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Asarning keng tarqalganligi va sharhlari.

Ibn Hojibning "Kofiya" asari yozilganidan so'ng qisqa vaqt ichida arab tili grammatikasini o'rganish uchun eng keng tarqalgan va muhim manbalardan biriga aylangan. Bu asar nafaqat arab dunyosida, balki musulmon olamining ko'plab hududlarida – Sharqiy va G'arbiy Islom mamlakatlarida, Andalusiyadan to Markaziy Osiyogacha keng qo'llanilgan. "Kofiya" arab grammatikasini o'rganishda asosiy qo'llanma sifatida ko'plab madrasalarda ta'lim dasturlarining ajralmas qismi bo'lib qolgan. Asarning bunday keng tarqalishi uning qoidalarni qisqa va tushunarli tarzda bayon qilish uslubi, murakkab grammatik qoidalarni oddiy qilib tushuntirishi bilan bog'liq. Ibn Hojib grammatik qoidalarni nazariy jihatdan chuqur yoritib bergan, bu esa talabalarga tilning murakkabligini osonroq anglash imkonini bergan. Shu sababli, asar nafaqat tilshunoslar, balki o'quvchilar va o'qituvchilar orasida ham mashhurlikka erishdi. "Kofiya" ga o'rta asrlarda ko'plab sharhlar yozilgan, bu esa uning ilmiy qiymatini oshirgan. Mashhur tilshunoslar va grammatiklar tomonidan yozilgan

sharhlar asarning tushunilishiga katta yordam bergan. Bu sharhlar orqali grammatik qoidalar yanada chuqurroq izohlangan, asarning ba'zi murakkab qismlari kengroq tahlil qilingan va talabalarga undan foydalanish osonroq bo'lgan. Ko'plab olimlar Ibn Hojibning yondashuvini yanada batafsil izohlab, "Kofiya" ga o'z ilmiy izlanishlari va tahlillarini qo'shishgan.

Sharhlardan eng mashhurlari orasida Ibn Malikning "Alfiya" asari ajralib turadi. Ibn Malik o'z asarida "Kofiya" qoidalarini she'r shaklida bayon qilgan va bu orqali grammatikani yod olishni osonlashtirgan. Shuningdek, Ibn Aqil, al-Suyutiy va boshqa ko'plab olimlar ham "Kofiya" ga keng sharhlar yozib, asarning ilmiy merosini boyitgan. Bu sharhlar tufayli "Kofiya" nafaqat grammatik darslik sifatida, balki ilmiy tahlillar va muhokamalar uchun ham qimmatli manba bo'lgan. Asarga yozilgan ko'plab sharhlar uning nafaqat talabalarga, balki ilmiy doiralarga ham katta ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi. Sharhlovchilar "Kofiya" ning ba'zi nazariy jihatlarini chuqur o'rgangan va ularni turli nuqtai nazarlardan yoritib berganlar. Bu asarning yanada keng tarqalishiga, turli madaniy va ilmiy muhitlarda o'rganilishiga olib kelgan. Xususan, sharhlarda tilshunoslikning zamonaviy rivojlanishiga mos keladigan yondashuvlar ham qo'llanilgan, bu esa asar ilm-fan taraqqiyotiga muvofiq bo'lib qolishini ta'minlagan. "Kofiya" ning keng tarqalganligi va unga yozilgan sharhlar asarning ilmiy va ta'limiy ahamiyatini yanada oshirgan. U arab tili grammatikasini o'rganishda, talabalarga tilning murakkab qoidalarini o'zlashtirishda katta yordam bergan. Sharhlar orqali asarning ilmiy o'lchami yanada chuqurlashgan va u asrlar davomida arab tilshunosligi tarixida o'chmas iz qoldirgan.

"Kofiya" ning ta'lim va ilm-fandagi o'rni.

Ibn Hojibning "Kofiya" asari o'rta asrlardan hozirgi kungacha arab tili grammatikasi sohasida ta'lim va ilm-fan uchun muhim manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Bu asar o'zining qisqalik va aniqlik bilan izohlangan grammatik qoidalari tufayli ko'plab madrasalar va ilmiy muassasalarda grammatikani o'rganish uchun asosiy darslik sifatida keng qo'llanilgan. Uning ta'limdagi o'rni o'rta asrlarda, ayniqsa, musulmon dunyosida juda katta bo'lgan, chunki u grammatik qoidalarni o'zlashtirish

uchun samarali tizimni taklif qilgan. "Kofiya" asari talabalarga arab tilining murakkab qoidalarini osonroq tushunishga yordam bergan. Ibn Hojib grammatik qoidalarni qisqa va aniq tarzda izohlab, ularni oson eslab qolish uchun tizimlashtirgan. Shu sababli, asar madrasalarda o'rganiladigan asosiy darsliklardan biri bo'lgan va grammatik qoidalarni o'zlashtirishni tezlashtirish uchun keng foydalanilgan. Asarning bu xususiyati uni talabalar uchun juda foydali manba sifatida tanitgan.

Ilmiy jihatdan, "Kofiya" asari arab tili grammatikasi haqida nazariy bilimlarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ibn Hojib arab tili sintaksisi va morfologiyasiga oid qoidalarni chuqur tahlil qilib, ularni ilmiy jihatdan mukammal ifodalagan. Ushbu ilmiy yondashuv grammatikani o'rganuvchilar va tadqiqotchilar uchun yangi bilimlar manbai bo'lib xizmat qilgan. Ko'plab mashhur olimlar va grammatiklar "Kofiya" asosida izlanishlar olib borgan va grammatikaga oid turli sharhlar yozib, ilmiy muhokamalarga yo'l ochganlar. Shuningdek, "Kofiya" ning ilmiy merosi unga yozilgan sharhlar orqali yanada kengaygan. Asar yuzasidan yozilgan izohlar va tahlillar tilshunoslik ilmida yangi yondashuvlar paydo bo'lishiga yordam bergan. Bu sharhlar asarning nazariy qismlarini yanada chuqurlashtirgan va uni ilmiy hamjamiyatda yanada keng tarqalishiga sabab bo'lgan. "Kofiya" ga yozilgan sharhlar ilmiy tahlillar uchun muhim asos bo'lib, grammatik qoidalar va tilshunoslikning rivojlanishiga xizmat qilgan. "Kofiya" asari ta'lim va ilm-fan uchun bebaho manba sifatida xizmat qilgan va hozirgi kungacha arab tili grammatikasi bo'yicha yetakchi darslik sifatida saqlanib kelmoqda. Uning qisqa, aniq va ilmiy asoslangan bayon uslubi grammatikani o'rganuvchilar uchun muhim qo'llanma bo'lgan va bu asar orqali grammatik qoidalar tizimlashtirilgan tarzda o'rgatilgan. Asarning ta'limdagi va ilm-fandagi ahamiyati hali ham katta va uning merosi hozirgi kungacha davom etmoqda.

XULOSA

Ibn Hojibning "Kofiya" asari arab tili grammatikasi bo'yicha yozilgan eng muhim manbalardan biri sifatida o'z davridan boshlab hozirgi kungacha ilm-fan va ta'lim sohasida katta ahamiyat kasb etib kelmoqda. Ushbu asar o'zining qisqa, aniq va tushunarli bayon uslubi, hamda murakkab grammatik qoidalarni tizimli tarzda izohlab

berishi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi. "Kofiya" ning arab tiliga qo'shgan hissasi grammatikani o'rganishni yengillashtirish va uni o'quvchilar uchun qulay shaklda taqdim etish bilan bog'liq bo'lib, aynan shu sababli asar asrlar davomida ko'plab madrasalarda asosiy darslik sifatida keng qo'llanilgan. Asarning ta'lim sohasidagi o'rni alohida e'tiborga molikdir. Ibn Hojib grammatik qoidalarni o'zlashtirishda qiyinchilik tug'diradigan murakkab nuqtalarni oddiy va ravon tilda tushuntirgan. Shu sababli "Kofiya" grammatikani o'rganishni tezlashtirgan va o'qituvchilar uchun darslik sifatida juda foydali manba bo'lgan. Madrasalarda arab tili sintaksisi va morfologiyasi bo'yicha bilim olishni istagan talabalar bu asarni o'rganib, grammatik qoidalarni oson eslab qolishlari mumkin bo'lgan.

Ilm-fan sohasida "Kofiya" o'zining chuqur nazariy tahlillari va grammatik qoidalarni tizimli tarzda yoritishi bilan o'z davrida ham, undan keyingi asrlarda ham olimlar va tadqiqotchilar uchun qimmatli ilmiy asar sifatida xizmat qilgan. Unga ko'plab olimlar tomonidan yozilgan sharhlar, izohlar va tahlillar asarning ilmiy doiralardagi o'rnini yanada mustahkamladi. Bu sharhlar asarning mazmunini yanada boyitib, grammatik qoidalarni chuqurroq anglash imkoniyatini yaratdi va tilshunoslar orasida keng muhokamalarga sabab bo'ldi. Sharhlar orqali "Kofiya" asari grammatik qoidalar haqida turli fikrlarni boyitib, keyingi grammatik tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qildi. Bundan tashqari, "Kofiya" ning keng tarqalganligi va unga yozilgan sharhlar tufayli asar arab tilshunoslikning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatlariga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Asarning qisqalik bilan yozilishi va sintaksis hamda morfologiyani tizimlashtirishdagi usullari arab tilining grammatikasini o'rganishda yangi yondashuvlarga yo'l ochdi. Bu yondashuvlar o'sha davrda grammatikani chuqurroq o'rganishni maqsad qilgan olimlar va tadqiqotchilar tomonidan yuqori baholangan. Xulosa qilib aytganda, Ibn Hojibning "Kofiya" asari arab tilining murakkab grammatik qoidalarini osonlashtirish, ularni ilmiy va amaliy jihatdan mukammal izohlash orqali tilshunoslikka katta hissa qo'shgan. Asar ta'lim sohasida ko'plab avlodlar uchun bebaho darslik bo'lib xizmat qilgan, ilm-fan sohasida esa grammatik qoidalar va nazariyani chuqurroq o'rganishga turtki bergan. Ibn Hojibning bu asari arab grammatikasi tarixida o'chmas iz qoldirgan va hozirgi kungacha grammatikani o'rganuvchilar uchun qimmatli manba sifatida o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Anorboev, A. Ibn Hojib va uning ilmiy merosi. – Toshkent: O‘zbekiston davlat sharqshunoslik universiteti, 2020. P. 45-50.
- Iskandarov, F. Arab tilining grammatika asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston davlat sharqshunoslik universiteti, 2018. P. 78-81.
- Abdulaziz, M. Arab tilining morfologiyasi va sintaksisi. – Jidda: Al-Furqan nashriyoti, 2021. P. 115-120.
- Ahmadov, S. O‘rta asrlar arab tilshunosligi. – Toshkent: O‘zbekiston davlat sharqshunoslik universiteti, 2022. P. 39-45.
- Smith, J. The Influence of Ibn Hojib on Arabic Grammar. – London: Cambridge University Press, 2017. P. 88-92.
- Al-Zamakhshari, M. Asar al-nahv. – Baghdad: Dar al-Ilm, 2015. P. 24-28.
- Riza, A. Arabic Linguistics: A Historical Perspective. – Cairo: Al-Azhar University Press, 2020. P. 150-155.